

BENJAMIN FERENCZ

VIIMEISET SANAT

MITEN ELÄÄ ELÄMÄ JOSTA OLLA YLPEÄ

Suomentanut Raimo Salminen

AULA & CO

Englanninkielinen alkuteos *Parting Words*

Copyright © Benjamin Ferencz 2020

Written by Nadia Khomami

First published in Great Britain in 2020 by Sphere.

F I
L I

Kirjallisuuden vientikeskus FILI on tukenut tämän kirjan kääntämistä.

ISBN 978-952-364-443-4

© Kustannusosakeyhtiö Aula & Co, 2024

Kansi: Mika Tuominen

Paino: Tallinna Raamatutrükikoda

Kustannusosakeyhtiö Aula & Co
Kalevankatu 34, 00180 Helsinki
aulakustannus.fi

*Rakkaalle edesmenneelle vaimolleni Gertrudelle,
joka lähti luotamme 14. syyskuuta 2019
oltuaan kanssani onnellisessa, hellään kumppanuuteen
pohjautuneessa avioliitossa 74 vuotta
ilman ensimmäistäkään riitaa.*

Sisällys

Johdanto	9
1 Unelmista:	
KENENKÄÄN EI TARVITSE KULKEA JOUKON MUKANA	23
2 Koulutuksesta:	
OPI UUTTA, MISSÄ IKINÄ OLET KIN	35
3 Olosuhteista:	
AUTA ITSE ITSEÄSI	51
4 Elämästä:	
TIE ON AINA KUOPPAINEN EIKÄ KOSKAAN SUORA	63
5 Periaatteista:	
PÄÄTÄ OLLA HYVÄ	77

6 Totuudesta:	
KERRO AINA OMA TOTUUTESI, VAIKKA KUKAAN EI KUUNTELISI	87
7 Rakkaudesta:	
ON TÄRKEÄMPIÄ ASIOITA KUIN MAAILMAN PELASTAMINEN	103
8 Sisukkuudesta:	
VIERITÄ KIVENLOHKARE VÄHÄN YLEMMÄS RINNETTÄ	119
9 Tulevaisuudesta:	
PIDÄ KATSEESI HORISONTISSA JA TILANNE HALLINNASSASI	139
Kiitokset	153

Johdanto

Kun kysyn Ben Ferencziltä, miksi hän on niin hyvällä tuulella, hän vastaa: ”Jos ihminen itkee sisäisesti, hänen on hyvä nauraa ulkoisesti. Turha hukkua omiin kyyneliinsä.”

Olen aiemmin ajatellut, että historialla on paikkansa vain kirjoissa ja niissä mustavalkoisissa valokuviissa, joita meille näytetään koulussa. Kuvat sodasta, tuhosta ja jälleenrakennuksesta tuntuvat olevan kaukana jokapäiväisestä elämästämme. Mutta ne tiennäyttäjät, jotka omalta osaltaan ovat muovanneet maailmaa, eivät suinkaan aina ole outoja menneisyyden hahmoja ajalta, jolloin hyvä ei ollut vielä voittanut pahaa.

Ensimmäisen kerran törmäsin Beniin puhtaasti sattumalta. Kun eräänä iltana hyppelin amerikkalaiselta uutiskanavalta toiselle, näin hänet jossain raportissa. Työskentelin siihen aikaan *The Guardianin* toimittajana Lontoossa, ja hänen sanansa herättivät kiinnostukseni. Etsiessäni tietoa hänestä pääsin selville hänen merkittävistä saavutuksistaan ja syvästä asiantuntemuksestaan, ja ne yllättivät minut.

Löysin filminpätkän, joka oli kuvattu Nürnbergin osittain entistetyin oikeuspalatsin pääistuntosalissa – samassa

paikassa, jossa natsit olivat aikoinaan pitäneet vuosikokouksiaan. Siinä Ben, pääsyyttäjäksi nimetty 27-vuotias energinen juristi, avasi historian suurimman murhaoikeudenkäynnin kateederilta, joka melkein peitti hänen lyhyen vartensa. Syytettyjen aitiossa istui kaksikymmentäkaksi natsien tuhoamisyksiköiden jäsentä katsellen häntä. Nämä *Einsatzgruppen*-nimellä tunnetut yksiköt olivat vastuussa yli miljoonan juutalaisen ja muihin vähemmistöihin kuuluneen ihmisen kuolemasta.

En oikein osaa sanoa, miksi näkemäni liikutti minua, mutta yhtäkkiä tunsin äkillistä halua tarttua puhelimeen ja soittaa Benille. Ehkä syynä oli se, että olin suunnilleen samanikäinen kuin hän oli ollut noiden oikeudenkäyntien aikana yli seitsemänkymmentä vuotta aiemmin. Tai ehkä se, millaisista asioista uutisissa paraikaa kerrottiin. Britannian äänestyspäättös Euroopan unionista eroamiseksi, tosi-tv-julkkiksen valinta Yhdysvaltain 45. presidentiksi, sisällissotia monessa Lähi-idän kolkassa: sodanjälkeinen maailmanjärjestys näytti olevan hajoamassa kovaa vauhtia. Tai sitten oli kyse vain siitä, että olin juuri käynyt läpi vaikean eron ja tarvitsin jonkun, joka muistuttaisi minulle, että oman elämäni järkyttävät tapahtumat olivat merkityktettämiä ajateltaessa sellaisia suurempia huolenaiheita kuin sota ja terrori.

Ryhdyin tavoittelemaan Beniä, ja välillemme järjestettiin puhelinyhteys. Myönnän, että olin valmistautunut keskustelemaan vakavan ja arvokkaan oloisen henkilön kanssa. Ensimmäinen Benissä huomaamani seikka

oli kuitenkin se, miten empaattinen ja hurmaava hän oli. Satavuotiaana hänellä on yhä terävä oivalluskyky, ja huolimatta kauhuista, joita hän on elämänsä aikana ollut todistamassa, hän on aina valmis vitsailemaan.

Jo muutaman minuutin kuluessa kävi selväksi, että Ben on mestarillinen innoittaja. Keskustelumme julkaistiin lopulta haastattelun muodossa *The Guardianin* feature-sivuilla. Artikkeliksi sai lukijoilta keskimäärin enemmän huomiota kuin yksikään muu artikkeli siihen asti; niin epätavallista kuin nykyaikana onkin, ihmiset lukivat sen yhteen menoon alusta loppuun. Viisivuotisen toimittajanurani kuluessa en ollut ikinä saanut myönteisempää palautetta. Kaikenikäiset lukijat ympäri maailmaa ottivat minuun yhteyttä kertoakseen, kuinka suuresti Benin sanat olivat koskettaneet heitä.

Tämän kirjan luvut ovat tulos keskusteluista, jotka kävin Benin kanssa usean kuukauden aikana. Voisin sanoa, että jatkoin juttelua hänen kanssaan siksi, että useammilla ihmisillä olisi mahdollisuus kuulla, mitä sanottavaa hänellä on. Se olisi totta, mutta viime kädessä pidin yhteyttä häneen silkkää itsekkyyttäni: hän on todellakin hyvin rakastettava ja hauska, ja häneltä saa suurenmoisia neuvoja.

”Tunnen itseni tänään surulliseksi”, saatan toisinaan sanoa hänelle.

”Hyvä ystävä”, hän vastaa, ”mistä hyvänsä onkin kyse, olen varma, että olet selvinnyt pahemmastakin.”

Benillä on ällistyttävä kyky muistaa pikkuisia yksityiskohtia ja tapahtumia elämänsä eri vaiheista, puhutaanpa sitten hänen kohtaamiensa ihmisten täydellisistä nimistä tai vaikka siitä, millainen sää oli jonakin tiettyinä päivinä. Kun ehdotin hänelle keskusteluja, joiden pohjalta tämä kirja on syntynyt, häntä oli taivuteltava jonkin aikaa. ”Et voi kuvitellakaan, miten paljon minulla on tekemistä”, hän sanoi. ”Sitä on niin paljon, etten ehdi miettiä, kuinka minusta on tullut tällainen kuin olen – minulla ei ole aikaa edes kuolla.” Soudimme ja huopasimme tällä lailla jonkin aikaa: Ben väitti kivenkovaan olevansa liian kiireinen, ja minä väitin kivenkovaan, ettei hankkeeseen loppujen lopuksi kauan menisi. ”Hyvä ystävä”, hän sanoi velmusti kolmen vartin jälkeen, ”tällä menolla vielä tapat haastateltavasi.”

Kaikkein eniten minua on hämmästyttänyt suhteemme aikana se, että vaikka meitä erottaa toisistamme valtameri ja seitsemän vuosikymmentä, meillä on paljon yhteistä. Kumpikin muutti pois synnyinmaastaan nuorella iällä ja varttui kovassa ympäristössä, jossa oli tultava toimeen erilaisten kulttuurien välissä. Kumpikin opetteli kieltä kaverien ja elokuvatekstitysten avulla. Kumpikin oli opinhaluinen mutta kykenemätön noudattamaan sääntöjä ja normeja. Olimme kumpikin lähisuvussamme ensimmäiset, jotka lähtivät opiskelemaan yliopistoon, ja siellä meille kävi nopeasti selväksi, että meidän oli aherrettava muita kovemmin ja pitempään pysyäksemme mukana kilpajuoksussa. Kumpikin opiskeli lakia, piti uimisesta ja

löysi hauskuutta asioista, joissa ei sitä ollut. Meillä on jopa sama syntymäpäivä, joskin aina kun muistutan Beniä tästä seikasta hän varoittaa: ”Älä vain mene tekemään mitään pahaa ja pilaamaan minun syntymäpäivääni.”

The Guardianin artikkelin valokuvissa Ben on leppoisa hahmo, joka seisoskelee Floridan Delray Beachissa palvelutalon pihamaalla sinisissä sortseissa ja henkseleissä. Kädet lanteilla hän katselee kameraan silmälasiansa lävitse hymy huulilla ja aurinko pään takana. Sivustaseuraajille hän näyttäytyy mukavana vanhana naapurin ukkona, vaarina jota piipahdetaan katsomassa viikonloppuina ja juhlapyyhinä. Hänen pihallaan voi tuon tuostakin kuulla ankojen kaakatusta.

Ben ei kuitenkaan ole millään mittapuulla tavallinen mies. Kansainvälisen rikostuomioistuimen ICC:n pääsyyttäjä Fatou Bensouda on kutsunut häntä ”kansainvälisen rikosoikeuden ikoniksi”; tunnustettu juristi ja kansalaisoikeuksien puolustaja Alan Dershowitz, joka on edustanut O. J. Simpsonia ja presidentti Trumpia, on sanonut hänen olevan ”kansainvälisen hyväntekijän henkilöitymä”, ja Barry Avrich, joka on ohjannut Netflixille Benin ammatillisia saavutuksia käsittelevän dokumenttielokuvan *Prosecuting Evil*, on kuvannut häntä yhdeksi aikamme ikonisimmista hahmoista.

Seuraavissa luvuissa käsitellään vain joitakin niistä asioista, jotka Ben on oppinut merkittävän elämänsä aikana, mutta koetan tiivistää osan hänen henkilöhistoriastaan tässä. Yhdysvaltain puolustusministeriö on myön-

tänyt hänelle viisi ansiomerkkiä tunnustukseksi siitä, että hän selvisi toisessa maailmansodassa hengissä kaikista Euroopassa käydyistä suurtaisteluista. Hän osallistui Normandian maihinnousuun, oli mukana murtamassa saksalaisten puolustusta Maginot-linjalla ja Länsivallilla, ylitti Reinin Remagenissa ja otti osaa Ardennien taisteluun Bastognessa.

Saatuun siirron kenraali Pattonin johtaman 3. armeijan esikuntaan vuonna 1944 Ben sai tehtäväkseen perustaa uuden osa-alueen sotarikosoikeuteen. Hän oli läsnä, kun keskitysleirejä vapautettiin (tai saapui paikalle pian vapauttamisen jälkeen), mukaan luettuna Buchenwald, Mauthausen, Flossenbürg ja Ebensee, ja etsi niistä todisteita natsien vääryyksistä oikeudenkäyntejä varten. Hän kaivoi ylös ruumiita matalista haudoista, toisinaan paljain käsin. Hän oli todistamassa puhtaista puhtaimpia kauheuksia, ja ne piinaavat häntä yhä tänä päivänä.

Kun Yhdysvallat sekaantui Vietnamin tapahtumiin, Ben päätti luopua asianajopraktiikastaan ja omistautua rauhan edistämiseksi. Hän kirjoitti useita kirjoja, joissa esitteli ajatuksiaan kansainvälisestä lakielimestä ja joilla oli olennainen osuus Kansainvälisen rikostuomioistuimen perustamiseen. Lisäksi hän johti toimia, jotka tähtäsivät omaisuuden palauttamiseen holokaustista selvinneille, ja osallistui tässä yhteydessä Israelin ja Länsi-Saksan välisiin sotakorvausneuvotteluihin.

Benin ura on jatkunut yli seitsemänkymmentä vuotta, ja hän on nähnyt elämässään enemmän kuin useimmat

muut. Hänellä on kerrottavanaan klassinen ryysyistä rikkauksiin -tarina. Hän syntyi juutalaiseen perheeseen Transilvaniassa, muutti perheineen New Yorkin Hell's Kitcheniin kymmenen kuukauden ikäisenä ja ahersi kovasti päästäkseen pois köyhistä oloista, kunnes sai stipendin Harvard Law Schooliin.

Hän on saanut ansioistaan monia palkintoja, mukaan luettuna vuonna 2014 myönnetty Harvard Universityn vapausmitali. Sen edellinen saaja oli Nelson Mandela. Ben hyödyntää yhä asemaansa tehdäkseen hyvää, ja hän on lahjoittanut miljoonia dollareita US Holocaust Memorial Museumin yhteydessä toimivalle kansanmurhien estämiseen omistautuneelle tutkimuskeskukselle. Hän tekee jatkuvasti todella merkittävää työtä auttaakseen luomaan maailmanlaajuisen oikeusjärjestyksen, jonka turvin voitaisiin nostaa syytteitä kansamurhista, sotarikoksista ja rikoksista ihmisyyttä vastaan. ”En piittaa kunniasta, en piittaa jättämästäni perinnöstä, en piittaa rahasta – antaisin sen kaiken pois”, hän sanoo. ”Tulin maailmaan keppikerjäläisenä, elin suurimman osan varhaisnuoruuttani köyhyydessä, ja nyt annan takaisin kaiken mitä minulla on.”

Ben on kaveri, joka ei lepää. Yhtenä viikonloppuna, ennen kuin hän suuntasi Los Angelesiin promotoimaan hänestä tehtyä Netflix-dokumenttia, kysyin haluaisiko hän vaihtaa elämää kanssani. ”Sinä olet lähdössä aurinkoiseen Hollywoodiin ja minä sateiseen Lontooseen”, nurisin hänelle. Hän nauroi tavanomaista sydämellistä nauruaan ja sanoi, että tietenkin vaihtaisi, hetkeäkään epäröimättä.

”Olin kerran mukana Holocaust Memorial Museumin kiertueella promotoimassa erästä elokuvaa”, hän jatkoi. ”Lähdimme liikkeelle New Yorkista, ja sieltä matkustin Washingtoniin, Los Angelesiin, San Diegoon ja sitten Chicagoon. Mutta minulta meni taju. Seuraavaksi heräsin sairaalassa. Tunsin kuitenkin oloni rauhalliseksi, sillä sen pikkuisen huoneen seinällä oli iso risti, jonka alla luki ”the *resurrection* society of Chicago”. Ja loogisesti ajattelevana ihmisenä otaksuin, että minut oli todellakin herätetty henkiin, että minun oli täytynyt olla kuollut. Olin siellä kaksi viikkoa.”

Kuolema ja kuoleminen ovat Benin mielen taustalla alinomaa. ”Minulla ei voisi mennä paremmin”, hän sanoo aina kun kysyn. ”Tiedätkö miksi? Koska olen tietoinen vaihtoehtoista.”

Maailmassa ei ole jäljellä ketään muuta, jolla olisi Benin perspektiivi. Nürnbergin oikeudenkäyntien viimeisenä elossa olevana syyttäjänä hänellä on tarjota iskulause kaikille, joilla on väkevä halu varmistaa, että terve järki voittaa murhaamisen: ”Laki, ei sota.” Hän palaa tähän iskulauseeseen jokaisessa keskustelussaan ja tarinassaan. Tämän johdosta on sanottu, että käytännössä hän on maailman omatunto, joka taistelee joka päivä oikeudenmukaisemman todellisuuden puolesta. Hänen poikansa Donaldin mukaan jopa perheillalliset alkavat kysymyksellä ”Mitä olet tehnyt ihmiskunnan hyväksi tänään?”

”Olen alituisen tietoinen siitä, miten onnekas olen ollut”, Ben sanoo. ”Synnyin köyhille vanhemmille kes-

kelle köyhyyttä. Olin mukana sodan kaikissa suurissa taisteluissa ja selvisin hengissä niiden kauheuksista. Tapasin suurenmoisen naisen. Kasvatin neljä lasta, jotka saivat täyden koulutuksen. Ja terveyteni on hirveän hyvä. Enempää ei voi pyytää. Joka kerta kun lähden kotoa tai palaan sinne, tunnen kiittollisuutta kaikesta hyvästä, jonka olen elämässäni saanut.”

Nyt uutispääällikkönä kohtaan negatiivisia otsikoita joka ainoa päivä. Maailma tuntuu etenevän hitaasti yhä lähemmäs tuhoa. Kansallismielisten ajatusten virta ei ole laantunut; niin kutsutun vapaan maailman johtajat edistävätkin unilateralismia, yksipuolista oman maan etujen ajamista, ja ympäröivät itsensä sotarumpuja paukuttavilla neuvonantajilla; väkivaltaisia mielenosoitusliikkeitä elämöi niin Beirutissa ja Hongkongissa kuin Pariisissakin. Yhteiskunnistamme on tullut kulttuurisotien taistelutantereita, sillä ”me vastaan he” -ajattelutapa tyrehdyttää kaiken empatian ja heikentää kompromissihalua. Samanaikaisesti meidän vakiintuneet talousjärjestelmämme ruokkivat epätasa-arvoisuutta ja korruptiota, ja itsevaltiaat puolestaan kiihottavat vähemmistöjä toisiaan vastaan ja murentavat perustuslaillisia rakenteita ja instituutioita. Selviöinä pidetyt arvot ja ihanteet, kuten oikeudenmukaisuus ja avaramielisyys, ovat joutuneet yhä suuremman uhan alle. Milloinkaan ennen ei ole ollut niin kovaa tarvetta sellaiselle puheelle, jota Ben edustaa.

Oli miten oli, toisinaan käy niin, että tällaiset negatiiviset asiat valtaavat arjessani liikaa alaa, mistä syystä joko en